

Інна Корольова

ORCID iD 0000-0002-1898-8577

УДК 94(477-22):2-45"18/19"(045)

DOI: 10.28925/2524-0757.2020.1.19

МАТЕРИНСТВО В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ ст.

У дослідженні зроблено спробу проаналізувати постать матері в українському селі кінця ХІХ — початку ХХ ст. Розглянуто такі етапи життя жінки: виховання у батьківському домі, заміжжя, вагітність, господарювання. Для створення цілісної картини описано особливості традиційного виховання дитини, що поєднувало в собі церковні догми та місцеві забобони. Часто жінки були вимушені чинити всупереч волі батьків, церкви та всього соціуму, що всіяко осуджувалося без з'ясування причини. Психоісторичний аналіз українських реалій дає змогу розвінчати міф про виключну материнську досконалість, а також одержати більш об'єктивне уявлення про тогочасний інститут сім'ї.

Ключові слова: жінка, родина, цінності, традиції, суспільство, народження дитини, материнство.

Inna Korolova

THE MOTHERHOOD IN THE UKRAINIAN VILLAGE IN LATE 19 — EARLY 20 CENTURY

The study illustrates the gender aspect of Ukraine's social history during the late 19th and early 20th century. The author pays special attention to the specific functioning of the Ukrainian Institute of Motherhood of this period. The psychological and mental spheres of peasant life within this study were outlined. Women's perception of a "traditional" family directly depended on parental education. It is not a secret that the opinion of society was very important to our citizens, so in order to avoid their condemnation, it was necessary to meet certain unwritten standards. These standards were a mixture of God's commandments and local prejudices, which shaped our ancestors' mythological outlook.

Even in the 21st century we could not avoid the stereotype of the perfect mother. She was always considered as an exemplary daughter, mistress and a dreamer of a huge happy family. Analysing ethnographic and historical sources, it becomes clear that this fact is false. The history is full of testimonials regarding women's unwillingness to give a birth. They used to practice various contraceptives and abortions. Besides these methods had a terrible effect on women's health, they also became outcasts in dogmatic society.

Not a less drama of the 19–20 century was an unsatisfactory level of medicine development. This led to frequent infant deaths. There is an evidence that parents were not often upset by the death of their own child. The reason for this was the poverty of the family, although the parents worked really hard.

The subject of the motherhood is extremely important in the field of humanities. This study is an attempt to determine the causes of non-Christian behaviour of mothers towards their children. We should understand that everyone has a right to make a mistake, but history should not idealise anyone. It should still be objective.

Key words: woman, family, values, traditions, society, childbirth, motherhood.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Корольова І., 2020

Соціальний та гендерний аспекти нашої історії сповнені стійкими традиційними уявленнями. Постать жінки в українському інституті сім'ї знаходиться в міцних лещатах численних стереотипів, потужність яких не можна недооцінювати. Більшість із них виникли ще за часів могутньої християнської держави — Русі (Київської Русі), пережили не одне державне утворення на території України і, модернізувавшись, вдало дійшли до ХХІ ст.

Соціальний «культ матері», який здавна існував в Україні, справедливо можна вважати не виправданим. З часом він просто перетворився на християнське та морально-самовіддане виправдання для жінок, котрі не гребують спекуляцією званням матері для досягнення своїх цілей. Це було б прийнятним за однієї умови: зростання якісного рівня батьківського виховання серед молодого покоління, чим, на жаль, ми не можемо похизуватися.

Історіографічна база в більшості випадків — це сучасні видання, адже обрана тема безпосередньо стосується гендерної історії, яка в наш час стає дедалі популярнішою. Величезний масив інформації про життя жінок можна знайти в численних працях І.В. Ігнатенко, зокрема: «Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців», «Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборти» (Ігнатенко І., 2012). У них авторка не лише використовує наукові доробки відомих істориків, але й подає інформацію незаангажовано, намагаючись створити правдиву, цілісну та неупереджену картину дійсності.

Переосмислюючи працю Ю. Липи «Всеукраїнська трилогія», О. Кушнір дійшов висновку, що саме схильність до групового життя виробила у наших пращурів гіперболізоване тяжіння до моральності та справедливості. На думку дослідника, це спровокувало матриархальне мислення українців. Визначаючи примат конструктивного жіночого начала над агресивним чоловічим, українці стали миролюбним, хліборобським, осілим народом, що підняло їх над патріархальними сусідами (Кушнір О., 2008. № 16. С. 157).

Здавна вважалося, що для кожного жителя України матір — найважливіша людина в житті. Ця сакралізація простежується у народній творчості. Підтвердження цьому знаходимо на сторінках праці «Українські прислів'я та приказки» за редакцією С. Мишанича та М. Пазяка: «На світі знайдеш усе, крім рідної матері», «Материнська молитва із дна моря підіймає», «Мати з хаги — горе в хагу», «Одна мати — вірна порада», «Сльози матері даремно ніколи не пропадають» (Українські прислів'я та приказки, 1984. С. 188). Чи виправдана така ідеалізація? Для відповіді на це складне питання потрібно об'єктивно розглянути історичні джерела, відкинувши будь-які емоції.

Материнство для українців — не просто результат фізіологічних процесів, це моральний і громадський обов'язок жінки перед людьми і Господом Богом. О. Кісь у своїй праці «Жінка в традиційній українській культурі (2-га половина ХІХ — початок ХХ ст.)» зазначає, що народ про це говорив так: «Погана та мати, що не хоче дитя мати», «Живемо не батьками — помремо не людьми» (Кісь О., 2008. С. 188).

Постать жінки-матері не оминула і релігія. Важко переоцінити вплив духовних лідерів і церкви на виокремлення неписаних законів моралі, а також на формування інституту української сім'ї. Наприклад, у Біблії роль матері найпочесніша. Серед Божих заповідей зустрічаємо закон про те, що матір слід поважати нарівні з батьком: «Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!» А. Білик у своїй праці «Біблійні жінки» підтверджує значимість жінки, адже слово «мама» або «матір» згадується в Біблії більше 300 разів, а слово «свекруха» — більше 10 (Білик А., 2011. С. 3).

У збірнику власних статей «Жінка вчора та сьогодні» І. Книш не тільки висвітлює гострі проблеми «жіночого питання», але й наголошує на тому, що вони навіть сьогодні не втратили своєї актуальності. Авторка зазначає, що на сторінках Корану теж йдеться про жінок: «Бог сотворив жінку на потіху чоловікові по цілоденних трудах» (Книш І., 1958. С. 7). У період глобальної гуманізації та європеїзації всіх сфер життя українського народу дуже дивно чути такі «традиційні» тези про особистість жінки. Але мільйони людей дослухалися до слів із цих мудрих книг, тому їхнє життя було сповнене переплетінь спокуси й заборони, моралі та гріха, схвалення та осуду.

Справжнім скарбом інформації про життя, побут, судові звичаї та особливості господарства є розвідка П.П. Чубинського «Очерк народних юридических обычаев и понятий в Малороссии». Автор наголошував, що для успішного та прибуткового ведення господарства будь-якому господарю просто необхідно мати господиню. Це влучно ілюструє прислів'я: «Без господаря двір, а без господині хата плаче». Така народна мудрість окреслює поділ праці між чоловіком та дружиною.

Метою статті є аналіз інституту українського материнства кінця ХІХ — початку ХХ ст., включаючи як християнські «позитивні», так і реальні «негативні» аспекти цього фізіологічного процесу.

Для досягнення мети статті необхідно виконати низку дослідницьких завдань. Передусім, опрацювавши наявну джерельну базу, яка переважно складається із сучасних видань, проаналізуємо соціальні та побутові умови українського селянства кінця ХІХ — початку ХХ ст. Це допоможе виокремити всі фактори, що спричинили появу своєрідного культу української матері.

Не менш важливою є спроба охарактеризувати існуючу в той період систему виховання у традиційній родині, що дасть змогу провести паралелі між тогочасними та сучасними уявленнями про функціонування родини. Тобто ми зможемо простежити походження багатьох потужних стереотипів і традиційних уявлень, які навіть зараз виступають для нас аксіомами сімейного життя: ніхто не замислюється про їх походження і, тим більше, не вважає за потрібне спростовувати.

Духовна та психологічно-емоційна сфери українських селян кінця XIX — початку XX ст. мали свою специфіку. Це було пов'язано із тяжкими умовами життя, незадовільним рівнем освіти та медицини, наявністю християнсько-етичного виховання та величезною кількістю забобонів і стереотипних уявлень. Феномен сільської свідомості описаний у монографії Ю.П. Присяжнюка «Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку XX ст.». Ю.П. Присяжнюк наголошує на тому, що українські селяни величезного значення надавали праці. Життя того періоду диктувало свої умови, не приймаючи які, можна було приректи свою родину на голодування. Автор навіть наводить доволі сумний приклад: батьки проклинали своїх дітей за те, що останні їх не слухали та не працювали як годиться (Присяжнюк Ю.П., 2007. С. 495).

І хоча чоловік просто фізично не міг обійтися без допомоги жінки, більшість представників сильної статі так і не навчилися цінувати власну дружину. Обираючи наречену, в першу чергу хлопці звертали увагу на її здоров'я, навички господарювання, а найбільше — на любов до праці. «Жінка хоч корова, аби була здорова» (Чубинський П.П., 1869. С. 7–8).

Відсутність жіночої руки у господі помічається одразу. В такому разі батько всіляко спонукає сина до одруження: «Женись, синку, бо нікому нас обшивати і омивати». Син і сам не проти такого виходу із ситуації, відповідаючи: «Рано вставши, більше зробиш; рано женившись, скоріше помочи дїждеш». Невістка та свекруха в більшості випадків не можуть жити у мирі та злагоді: «Як була у батенька, то була чубатенька, а як стала у свекрухи, то й об'їли чуб мухи» (Чубинський П.П., 1869. С. 12).

У розвідці «Еволюція шлюбу в Україні: XVII — початок XX сторіччя» Л. Слюсар наголошує на тому, що держава та церква мали ідентичний погляд на інститут української сім'ї, підтримуючи ортодоксальну, патріархальну модель взаємин між подружжям (Слюсар Л., 2011. С. 66).

Цікаві й водночас трагічні факти із життя нашого жіноцтва минулих часів містить дослідження В. Гнатюка «Пісня про неплідну матір та її ненароджені діти». Всім відомо про богобоязливу вдачу нашого народу, що і стала надійним ґрун-

том для формування дещо міфологізованого світогляду. До одруження дітей готували ще з дитинства, розповідаючи страхітливі історії про те, що «ті парубки й дівки, що вмирають старі нежонаті й невіддані та не мають дітей, на тім світі не приходять ніколи до неба». Турботливі батьки та небайдужі односельці мали претензії не тільки до самотніх «невдах», але і до одружених пар. В той час вважалося, що всім жінкам «...відданим за чоловіків було найменовано, що вони мають мати стільки і стільки дітей, а вони їх зачинили і не вродили». Тобто будь-яка перешкода небажаний вагітності — смертний гріх. Цей гріх вони мають спокутувати після смерті, звичайно, у пеклі. Покарання навіть звучить страшно: такі жінки зобов'язані їсти своїх ненароджених дітей. «Порубають їх [дітей] у великі кітли, [чорти] витягають із крові і так мусять їсти. Мама їсть свою дитину і хоч дитина дригає пальцями, се не помагає нічого, бо чорт стоїть із вилами і кричить: Їж, коли не боялася ти їх зачинювати та не вродити і не хотіла мати приплоду, що був тобі найменованій» (Гнатюк В., 1922. С. 174–175).

Нав'язати християнські сімейні цінності вдавалося не всім. Тяжкі життєві умови, незручності при вагітності, летальні випадки при пологах, висока смертність — все це примушувало деяких наречених вдаватися до «сільської магії». Існувало повір'я, що виконання певних «ритуалів» під час весільного обряду допомагало відтягнути час появи дитини на певний термін. Такі дії теж каралися так, як вже було описано, але відчайдушних жінок це не лякало. Серед «магічних ритуалів» можна виділити обряд «присідання пальців» правіці молоді. Коли подружжя вперше сідає за стіл під вінок, то наречена може непомітно присісти собі на пальці правої руки. На скільки пальців сяде — стільки років і не матимуть клопоту із дітьми. Якщо ж жінка бажала зовсім ніколи не ставати матір'ю, то мала у цей момент сісти на всі п'ять пальців, міцно стиснувши їх у кулак (Шекерик-Доніків П., 2007. С. 86).

Надзвичайно інформативною в питаннях материнства є праця Марка Грушевського «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу». На її сторінках можна знайти відомості про ще один, не менш «магічний», спосіб запобігання небажаний вагітності, коли інолі робили так: візьмуть сорочку з слідами першої менструації, «віджмікають її, а потім якось замазують у челюстях. Тоді вже дітей не буде, тільки що се гріх робити...» (Грушевський М., 2007. С. 97). Із щомісячним фізіологічним процесом жіночого організму пов'язані ще деякі «жорстокі» ритуали, покликані вбити ненароджених дітей. Це спалення забрудненої сорочки, її прання у чистій воді, випарювання на гарячій печі. Схожа доля чекала й ту частину одягу, в якій дружини залишалися наодинці зі своїми чоловіками. Коли вранці жінки палили

свою білизну, то, подекують, що більшість чули при цьому дитячий крик та плач (Гнатюк В., 1922. С. 177). Такі марення свідчать про особливо вразливу натуру наших предків та їхню схильність вірити у все містичне.

Коли ж «магічні» засоби не допомагали і жінка розуміла, що завагітніла, то зверталася до знайомих людей, які вже використовували практичні методи боротьби із небажаною вагітністю. Оскільки на початку ХХ ст. на території України майже не було сільських лікарень, а як і були, то довіри з боку місцевого населення вони не викликали, жінки зверталися із проблемою до бабок-повитух. Якщо говорити мовою статистики, то тільки 10 % вагітних користувалися послугами кваліфікованих акушерок, більшість же охоче йшла до відьом, віщунок, знахарок та місцевих спеціалісток (Ігнатенко І., 2012. С. 251). В окремих же губерніях ця цифра на початку ХХ ст. не перевищувала навіть 2 % селянок. Такий низький відсоток звернень жінок до акушерок був пов'язаний не стільки з вірою у нетрадиційну медицину, скільки з браком акушерок, адже вони обслуговували лише тих, хто проживав у тому населеному пункті, де містилася дільниця. Лише на початку ХХ ст. окремі земства дозволили організовувати міжповітові спеціалізовані акушерсько-гінекологічні лікарні. На Правобережжі найвідоміша лікарня такого типу була у Жмеринці Подільської губернії (Верхградський С.А., Заблудовський П.Ю., 1991. С. 340).

Досліджуючи феномен материнства в українському селі кінця ХІХ — початку ХХ ст., неможливо оминати і проблему величезного впливу з боку церкви та простолюдю, яка стала вирішальною в процесі дітонародження. Йдеться про переформатовані, а подекуди відверто спотворені біблійні заповіді про взаємини дітей та батьків. У народі спостерігається категорична і по-дитячому інфантильна позиція: «Немовля — щастя». Мало хто зважав на бажання, стан здоров'я та матеріальну спроможність подружжя народжувати, всіх цікавив тільки результат — багатодітна родина.

Найважливіший аспект дослідження — психологічний аналіз соціального та емоційного стану жіноцтва та його реакції на материнство. Неревальний тиск з боку соціуму дуже часто призводив до відрази та нелюбові матерів до своїх чад. У цьому і полягає парадокс: деякі сім'ї були багатодітними, але позбавленими належної материнської любові, адже народжували не з власного бажання, а з примусу чи завдяки «правильним» настановам батьків. Відповідно виховання дітей відбувалося неналежним чином, що безпосередньо впливало на формування психіки малих та їхнє здоров'я, що зазвичай мало кого турбувало.

Причиною легковажного ставлення селян до здоров'я була багатовікова віра у результативність магічних ритуалів, а також небажання царського уряду фінансувати медичні заклади,

особливо на периферії. Першу українську акушерську клініку на чотири ліжка було створено при Харківському університеті в 1829 р. Великий внесок у розвиток акушерства та гінекології зробив талановитий учений із Київського університету І.П. Лазаревич. Він гостро критикував безправність жінки і вважав за необхідне надати всім вищу освіту, щоб розбудити жіночий геній і дати змогу всім представницям прекрасної статі працювати для поліпшення умов прожиття власної родини, а отже, і всього суспільства.

Не менш важливий внесок у підготовку акушерок для села зробив ще один професор Київського університету О.П. Матвеев. У складі своєї клініки він створив школу для акушерок, де викладав протягом сорока років. На навчання до цього закладу приймали жінок віком від 20 до 30 років, які перебували у шлюбі чи мали статус вдови. Для вступу необхідно було «вміти читати, писати, ясно розуміти російську мову, крім того, бажано мати розум ясний, марновірством і забобонами не заражений, пам'ять добру, уяву живу і будову тіла, відповідну їхньому званню» (Верхградський С.А., Заблудовський П.Ю., 1991. С. 325–326).

Майже за сорок років професор О.П. Матвеев підготував 1280 акушерок. Всі вони були призначені саме для роботи у сільських регіонах, де смертність новонароджених була зависокою.

Ще однією причиною ігнорування селянами офіційної медицини була її дороговизна. Лише на початку ХХ ст. земськими управами було дозволено безкоштовно надавати медичні послуги. Після цього в окремих повітах кількість звернень збільшилася у 10 разів (Верхградський С.А., Заблудовський П.Ю., 1991. С. 338).

До появи акушерських пунктів українки сміливо йшли до бабок-повитух переривати вагітність, якщо не вдавалося зробити це самостійно. Аби не дати дитині народитися, жінки міцно перетягували живіт, навмисно піднімали тяжкі речі, робили різкі рухи, а іноді навіть бігали чи стрибаали, а особливо безжальні били себе в живіт. Такі процедури могли суттєво зашкодити здоров'ю дитини, зробивши її калікою.

Якщо ж такі катування не допомагали, то жінки вживали суміші із різних рослин, які мали б призвести до викидня. І. Ігнатенко описує численні способи українок позбутися небажаного потомства. Відчайдушні жінки пили відвари із шафрану, вишневого листя, барвінку, материнки, лушпиння цибулі, бузку тощо. Для кращого ефекту вживали серйозніші речовини — настоянки із пороху, селітри, сірки, ртуті чи просто міцної горілки. Коли ж і це не допомагало, залишався один вихід — аборт, який швидше нагадував середньовічні екзекуції, бо виконувався різними підручними інструментами, зокрема веретеном (Ігнатенко І., 2012. С. 250).

Ясна річ, що такі аматорські медичні процедури рідко доводили до добра і часто до смерті самої жінки. Кажуть, що такі люди «...ісходілі кров'ю і вмерали...», «...от моя свекруха зробила сама собі [аборт] і вмерла», «...баби такіє були; викручували веретенем і потім она вже кров'ю істекала» (Там само).

Рівень дитячої смертності на селі вражає. Діти помирали так часто, що їх смерть перестала бути трагедією. Часто батьки та родичі говорили: «Вмерло — туди йому й путь» або «Склянок та дітей ніколи нема досить: склянки б'ються, а діти мруть». Набагато більше цінувалося життя дорослого: «Як умре дитина — то мала щербина, а як тато або мама — то велика яма» чи «Як умерла дитина — то щаслива година, а як умерла дружина — то лихая година» (Кісь О., 2008. С. 175). Такий прагматизм був спровокований необхідністю тяжко працювати, а також викривав справжнє обличчя тогочасного суспільства. Саме «глибокоморальне» батьківське виховання та боязнь людського осуду диктували подружжям правило: мало не щороку народжувати. Вічні злидні провокували появу абсурдної (в моральному плані) та цинічної ситуації: батьки раділи мертвій дитині більше, ніж живій.

На думку П. Чубинського, українці (або, як він пише, «малороси») по-особливому ставляться до народження дітей, вбачаючи в останніх користь для власного господарства. Більше того, селяни не так раділи появі доньки, як сина, говорячи: «Один син — не син, два сини — півсина, три сини — ото тільки син». Цей феномен пояснюється дуже просто. Господарство українців базувалося на важкій фізичній праці на землі, не дивно, що для добробуту необхідна була сильна чоловіча рука. Отож саме син ставав надійною опорою та підтримкою господаря-батька. Дочка ж сприймалася як тимчасова гостя, адже після заміжжя вона залишить рідну домівку. Таким чином, дівчина вчилася у матері всім хитрощам хатнього господарства і була позбавлена іншої роботи. Вважалося, що на її вік вистачить клопоту, що чекає її після створення власної родини (Чубинський П., 1869. С. 10–11). Крім того, із самого дитинства доньок готували до материнства: «Кожна дівчина, ще як кукли мостить, про це [вагітність] вже надумалася доволі, а стала дівувати, то знає, як-то матерм доводиться, поки виносять в собі ту людину» (Грушевський М., 2007. С. 13).

За народним неписаним правилом діти завжди повинні слухати своїх батьків: «Не послухаєш тата, послухаєш ката», «Нема в світі правди, як рідная мати». Батьки говорили: «На то я й батько своїй дитині, щоб до розуму довести її, а воно не розумне, як же ж б то мене не слухало?» Така сліпа покора мала бути до тих пір, поки дитя не створить власну родину і не почне самостійно господарювати.

Створення власної родини — завжди причина для протистояння між старшим та молодшим поколінням. Наприкінці XIX — початку XX ст. одруження рідко коли відбувалося без відома батька та матері. Вважалося, якщо молоді братимуть шлюб без батьківського та материнського благословення, то Бог не дасть їм щастя та добробуту. Всі були переконані, що старі люди мудрі, тому краще знаються в таких справах. Та й милосердне материнське серце завжди бажає своїй дитині лише добра.

Загалом батьки рідко примушували дитину брати шлюб без почуттів (Чубинський П., 1869. С. 13–14). Але були випадки, коли донька йшла за нелюба, наперекір власному бажанню, «аби матері й батькові угодити». Аномальними були й випадки одруження дітей без батьківської волі. Такі сміливці наражалися на жорсткий осуд не тільки власних родичів, але й суспільства. Один такий випадок описує П. Чубинський. У Борзенському повіті закохана дівчина потай від батьків повінчалася із солдатом. Ця звістка так роздратовала люблячих батьків, що вони перестали спілкуватися із подружжям. Можливо, розсерджених родичів розчулила б поява онуків, але бідолашним молодцям не судилося прожити довге та щасливе подружнє життя: чоловік загинув під час Кримської війни. Вдова була змушена повернутися назад до батьківської хати. Сумна звістка не змінила гнів на милість, тому доня ще довго терпіла глузування від оточуючих. До батьків приєдналися ще й сусіди, а згодом і решта жителів, які говорили: «Не слухала: хай знає!» (Чубинський П., 1869. С. 13).

XIX ст. не визнавало верховенства сентиментальності та демонстративного виходу з-під батьківського крила. Непослух жорстоко карався і всі, хто на це наважувався, мали бути готовими до розплати.

За згодою молодих чи за її відсутності родина все ж таки створювалася. Далі на молоде подружжя чекала наступна ціль — народження онуків. Такий поспіх у цій справі можна пояснити або ж бажанням селян мати додаткові «робочі руки» в господі, або ж остаточно «закріпити» шлюб, укладений без бажання. В останньому випадку казали: «Хоч не до душі, як поберуться, дітки будуть — помирять» (Грушевський М., 2007. С. 15).

Вагітність — особливий період в житті подружжя. Але навіть він не позбавлений численних забобонних правил поведінки, яких обов'язково мала дотримуватися кожна майбутня матуся. Марко Грушевський наголошує на тому, що «...цей час найтихіший — лише думки снуються всякі» (Грушевський М., 2007. С. 13).

Як жінка завагітніла, то кажуть, що вона на поступках. Саме це слово вживали, «мабуть, через те, що усе підступає та й підступає на ту ди-

тину, поки так і вилупиться, звиняйте, воно» (Грушевський М., 2007. С. 12). Здогадатися про цей стан дружини було неважко: жінка почувалася недобре, ставала в'ялою, змінювалися вподобання в їжі.

Для того аби вагітність проходила легко і без ускладнень, жінка мала дотримуватися різних настанов. Передусім їй слід було бути обережнішою під час похорону. Бажано було б геть не з'являтися на таких заходах, але якщо ховали когось рідного, то породілля повинна виходити з хати, щоб не почувти як співають «Вічну пам'ять». Якщо жінка знехтує цим правилом, то дитина буде бридка, неохайна, юродлива і несповна розуму. Також не можна було дивитися у домовину. Дитина не могла народитися «такою як треба», якщо жінка під час вагітності лаялася або робила щось всупереч закону.

Статус вагітної жінки в родині істотно покращується: «...як череватою [вагітною] стає, то кожен почне з більшою повагою дивиться на неї. Якось так стається, що ніби старшою в сім'ї вона стає й повага до неї з'являється. І сердитий буде хтось із сім'ї, а вже не так гримає на неї, особливо, як це вона вперше ходить череватою». Батьки та чоловік всіляко допомагають вагітній з хатніми справами та по господарству, хоча дуже часто така турбота зайва: жінка намагається все робити самотужки, у звичному для неї режимі.

Іноді траплялися ситуації, коли чоловік бив вагітну дружинку. В такому разі її захищали родичі із обох сімей, які спочатку діяли словом. Вони казали: «Ти б же таки поглянув на неї, чи в тебе душі, чи Бога немає. Ти ж знаєш, яка вона, а ще й б'єш!» (Грушевський М., 2007. С. 16–17). Коли розмови та вмовляння не приносили очікуваного результату, то «вихователі» могли застосовувати силу до агресивного голови родини.

Виховання дитини розпочиналося ще з періоду вагітності, вважалося, що жінка закладає своєю поведінкою специфічні риси характеру немовляти (Кісь О., 2008. С. 170). Родичі всіляко оберігали вагітну жінку, стежачи за тим, щоб вона не наробила дурниць: не дивилася на вогонь, бо дитина може народитися із плямою на обличчі; не вишивала у свята, щоб дитя не народилося сліпе чи без пальчика; не дивила-

ся на щось погане, не перелякалася чогось, не вбила мишу. В останньому випадку майбутню матусю лякали тим, що немовля буде із волохатою, схожою на мишу, плямою на обличчі (Буйських Ю.С., Васянович О.О., 2013, С. 235–236). Крім того, вагітна жінка не мала права до появи маляти шити чи готувати одяг, бо це вважалося поганою прикметою. В момент народження його загортали у сорочку когось із батьків (Маєрчик М., 2011. С. 146).

Після народження дитину виховували за вже звичним сценарієм: син чи донька повинні були стати цілковитим продовженням власних батьків (Присяжнюк Ю., 2007. С. 494). Під мудрим керівництвом родичів з обох боків малята вчилися «не гнівити ні Бога, ні людей». Охоче переймаючи всі нав'язані «християнські» цінності та «ідеальну» поведінку, діти надійно маскуватимуть власних демонів, які нагадують про себе вже у дорослому житті.

Отже, найбільшою кількістю стереотипних уявлень оповита постать української жінки-матері, яка споконвіку вважалася еталоном жіночності, терпіння, милосердя та хазяйновитості. Звичайно, що такі риси характеру активно нав'ювалися дітям дбайливими батьками від самого народження. Найважливішим у жінці вважалося її працелюбство та бажання мати якомога більше дітей. Попри всі чесноти, якими щедро наділяли українських матерів, не можна ігнорувати факт нехристиянських думок і дій останніх стосовно дітей. Історії відомі випадки навмисних спроб запобігти вагітності та перервати вже існуючу. Незадовільні умови життя та відсутність свободи облаштування власного життя, не наражаючись на осуд оточення, примушували жінок чинити страшні речі зі своїм тілом та ще не народженим малям. Такі вчинки не характеризують жінок як аморальних злочинців, а лише констатують неможливість реальних постатей із загальноприйнятим ідеалом.

До перспективних напрямів подальших досліджень можна віднести вивчення численних аспектів сімейного життя українців (включаючи різні традиції та забобони, пов'язані з вагітністю і народженням дитини) окремих регіонів і областей.

ДЖЕРЕЛА

1. Білик А.Д. Біблійні жінки. Новий Завіт. Т.: Навчальна книга — Богдан, 2011. 144 с.
2. Буйських Ю.С., Васянович О.О. Трансформація традиційної культури гуцулів Верховини: дитина першого року життя. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2013. № 6. С. 234–255.
3. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. К.: Вища школа, 1991. 431 с.
4. Гнатюк В. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти. Л.: Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, 1922. 234 с.
5. Грушевський М., Кузеля З. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу / за ред. Я. Левчук, О. Грігіра. К.: Либідь, 2007. 256 с.

6. Ігнатенко І. Жінка та її ненароджені діти: традиційні вірування й уявлення українців про контрацептиви та аборти. *Народна культура українців: життєвий цикл людини*: в 5 т. Т. 3 / наук. ред. М. Примич. К.: Дуліби, 2012. С. 244–257.
7. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (2-га половина XIX — початок XX ст.). Л.: Ін-т народознавства НАНУ, 2008. 272 с.
8. Кушнір О. Образ України та українців у пізній публіцистиці Юрія Липи. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*. 2008. № 16. С. 156–169.
9. Книш І. Жінка вчора й сьогодні: монографія. Вінніпег: накладом авторки, 1958. 200 с.
10. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. К.: Критика, 2011. 327 с.
11. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX — початку XX ст. Черкаси: Вертикаль, 2007. 640 с.
12. Слюсар Л. Еволюція шлюбу в Україні: XVII — початок XX сторіччя. *Демографічна та соціальна економіка*. 2011. № 2. С. 62–72.
13. Українські прислів'я та приказки / за ред. С. Мишанич, М. Пазяк. К.: Дніпро, 1984. 390 с.
14. Чубинский П.П. (1839–1884). Очерк народных юридических обычаев и понятий в Малороссии: очерк. СПб.: Тип. Майкова, 1869. 41 с.
15. Шекерик-Доників П. Родини і хрестини на Гуцульщині (В селі Головах і Краснолі Косівського повіту). *Матеріали до української етнології*. Л., 1918. Т. 18. С. 86–88.

REFERENCES

1. Bilyk, A. D. (2011). *Bibliini zhinky. Novyi Zavit*. Ternopil: Navchalna knyha Bohdan [in Ukrainian].
2. Buiskykh, Yu. S., & Vasianovych, O. O. (2013). Transformatsiia tradytsiinoi kultury hutsuliv Verkhovyny: dytyna pershoho roku zhyttia. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*, 6, 234–255 [in Ukrainian].
3. Verkhratskyi, S. A. & Zabludovskyi, P. Yu. (1991). *Istoriia medytsyny*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
4. Hnatiuk, V. (1922) *Pisnia pro neplidnu matir i nenarodzheni dity*. Lviv: Naukove tovarystvo im. T. H. Shevchenka [in Ukrainian].
5. Levchuk, Ya. (Ed.). (2007). *Dytyna u zvychaiakh i viruvanniakh ukrainskoho narodu*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
6. Ihnatenko, I. (2012). Zhinka ta yii nenarodzheni dity: tradytsiini viruvannia i uiavlennia ukrainsiv pro kontratseptyvy ta aborty. In M. Hrymych (Ed.), *Narodna kultura ukrainsiv: zhyttievyi tsykl liudyny*, Vol. 3, pp. 244–257, Kyiv: Duliby [in Ukrainian].
7. Kis, O. (2008). *Zhinka v tradytsiinii ukrainskii kulturi (druha polovyna XIX pochatok XX st.)*. Lviv: Instytut narodoznavstva [in Ukrainian].
8. Kushnir, O. (2008). *Obraz Ukrainy ta ukrainsiv u piznii publitsystytsi Yurii Lypy. Zbirnyk prats Naukovodoslidnoho tsentru periodyky, NAN Ukrainy. LNB im. V. Stefanyka*, 16, 156–169 [in Ukrainian].
9. Knysh, I. (1958). *Zhinka vchora i siohodni*. Vinnipeg: nakladom avtorky [in Ukrainian].
10. Maierchuk, M. (2011). *Rytual i tilo. Strukturno-semantychnyi analiz ukrainskykh obriadiv rodynnoho tsykladu*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
11. Prysiazhniuk, Yu. (2007). *Ukrainske selianstvo Naddnyprianskoi Ukrainy: sotsiomentalna istoriia druhoi polovyny XIX — pochatku XX st.* Cherkasy: Vertykal [in Ukrainian].
12. Sliusar, L. (2011). *Evoliutsiia shliubu v Ukraini: XIX — pochatok XX storichchia. Demohrafichna ta sotsialna ekonomika*, 2, 62–72 [in Ukrainian].
13. Myshanych, S. (Ed.). (1984). *Ukrainski pryslivia ta prykazky*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
14. Chubynskyi, P. P. (1869). *Ocherk narodnykh yuridicheskikh obychev i poniatii v Malorossii*. Sankt-Peterburg: Tipografiia Maikova [in Russian].
15. Shekeryk-Donykiv, P. (1918). *Rodyny i khrestyny na Hutsulshchyni (V seli Holovakh i Krasnoili Kosivskoho povitu)*. *Materiialy do ukrainskoi etnologii*, 18, 86–88 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 29.02.2020 р.